

गयः प्लातः। विश्वे देवाः। जगती, १२, १६, १७ त्रिष्टुप्।

कथा देवानां कतमस्य यामनि सुमन्तु नाम शृण्वतां मनामहे।

को मृळाति कतमो नो मयस्करत्कतम ऊती अभ्या ववर्तति॥ १०.०६४.०१

शृण्वताम्। देवानाम्- देवानां मध्ये। कतमस्य- कस्य। सुमन्तु- सुष्ठु मननीयम्। नाम। यामनि- मार्गे। कथा- कथम्। मनामहे- मननं कुर्मः। कः। मृळाति- आनन्दयति। कतमः- कः। नः- अस्मभ्यम्। मयः- सुखम्। करत्- करोति। कतमः- कः। उती- रक्षायै। अभि आ ववर्तति- अभ्यागच्छति॥१॥

क्रतूयन्ति क्रतवो हृत्सु धीतयो वेनन्ति वेनाः पतयन्त्या दिशः।

न मर्दिता विद्यते अन्य एभ्यो देवेषु मे अधि कामा अयंसत॥ १०.०६४.०२

हृत्सु- हृदयेषु। धीतयः- धारणाभूताः। क्रतवः- प्रज्ञाः। क्रतूयन्ति- जानन्ति। वेनाः- कान्ताः। वेनन्ति- कामयन्ते। दिशः- दिक्षु। आ- समन्तात्। पतन्ति- देवजिज्ञासार्थं सरन्ति। एभ्यः- एतेभ्यो देवेभ्यः। अन्यः। मर्दिता- आनन्दयिता। न विद्यते- नास्ति। देवेषु- द्योतनशीलेषु। अधि। कामाः- मदिच्छाः। अयंसत- नियम्यन्ते॥२॥

नरा वा शंसं पूषणमगोह्यमग्निं देवेद्धमभ्यर्चसे गिरा।

सूर्यामासा चन्द्रमसा यमं दिवि त्रितं वातमुषसमक्तुमश्विना॥ १०.०६४.०३

नराशंसम्- नरैः स्तुतम्। पूषणम्- पोषकम्। अगोह्यम्- प्रकाशम्। अग्निम्- पावकम्। देवेद्धम्- देवैः प्रकाशितम्। दिवि- नभसि। सूर्यामासा चन्द्रमासा- सूर्याचन्द्रौ। यमम्- नियमाधिदैवतम्। त्रितम्- त्रिषु लोकेषु स्थितमिन्द्रम्। वातम्- वायुं प्राणम्। उषसमक्तुम्- नक्तोषसे। अश्विना- नक्षत्राधिदैवते प्राणेशौ। गिरा- मन्त्रेण। अभ्यर्चसे- पूजयसि॥३॥

कथा कविस्तुवीरवान्कया गिरा बृहस्पतिर्वावृधते सुवृक्तिभिः।

अज एकपात्सुहवैभिर्ऋक्भिर्हिः शृणोतु बुध्यो३ हवीमनि॥ १०.०६४.०४

कथा- कथम् । कविः- क्रान्तदर्शी । तुवीरवान्- बहुस्तुतियुक्तः । कया गिरा- कया वाचा । स्तौति ।
बृहस्पतिः- मेधाधिदेवता । सुवृक्तिभिः- मन्त्रैः । वावृधाते- वर्धते । एकपात्- असहायः । अजः-
ब्रह्मा हिरण्यगर्भो महत्तत्त्वाधिदेवता । अहिः- अहीनः । बुध्न्यः- मूलभूतः । हवीमनि- आह्वाने ।
सुहवेभिः- शोभनाह्वानमयैः । ऋक्वभिः- मन्त्रैः । आहूतः सन् । शृणोतु ॥४॥

दक्षस्य वादिते जन्मनि व्रते राजाना मित्रावरुणा विवाससि ।

अतूर्तपन्थाः पुरुरथो अर्यमा सप्तहोता विषुरूपेषु जन्मसु ॥ १०.०६४.०५

वादिते- अखण्डप्रकृते । दक्षस्य- सूर्यस्येति सायणः । जन्मनि- उदये । राजाना- नृपौ ।
मित्रावरुणा- मित्रावरुणौ । विवाससि- परिचरसि । विषुरूपेषु- नानाविधेषु । जन्मसु ।
अतूर्तपन्थाः- अहिंसितमार्गः । पुरुरथः- बहुगतिः । अर्यमा- आर्यशीलः सूर्यः । सप्तहोता-
सप्तरश्मिसम्पन्नः प्रकाशते ॥५॥

ते नो अर्वन्तो हवनश्रुतो हवं विश्वे शृण्वन्तु वाजिनो मितद्रवः ।

सहस्रसा मेधसाताविव त्मना महो ये धनं समिथेषु जभ्रिरे ॥ १०.०६४.०६

मेधसातौ- मेधासम्भजने । त्मना- स्वयमेव । इव । सहस्रसाः- अनन्तदायकाः । ये । महो धनम्-
महतीं सम्पदम् । समिथेषु- यज्ञेषु । जभ्रिरे- आहरन्ति । ते । हवनश्रुतः- आह्वानश्रवणकुशलाः ।
मितद्रवः- मन्दगतयः । नियमितगतय इति भावः । विश्वे- सर्वे । वाजिनः- बलिनः । अर्वन्तः-
आत्मसूर्यस्य प्राणभूता अश्वाः । नः- अस्माकम् । हवम्- आह्वानम् । शृण्वन्तु ॥६॥

प्र वो वायुं रथयुजं पुरंधिं स्तोमैः कृणुध्वं सख्याय पूषणम् ।

ते हि देवस्य सवितुः सवीमनि क्रतुं सचन्ते सचितः सचेतसः ॥ १०.०६४.०७

वः- युष्माकम् । रथयुजम्- गतियोक्तारम् । पुरन्धिम्- पुरुधारणायुक्तम् । पूषणम्- पोषकम् ।
वायुम्- प्राणम् । स्तोमैः- मन्त्रैः । प्र कृणुध्वम्- प्रकर्षेण कुर्वन्तु । ते हि- अमी वायवश्वाः खलु ।
देवस्य सवितुः- आत्मसूर्यस्य । सवीमनि- प्रसवे । सचितः- प्रज्ञायुक्ताः । सचेतसः- सहृदयाः ।
क्रतुम्- सत्सङ्कल्पम् । सचन्ते- सङ्गच्छन्ते ॥७॥

त्रिः सप्त सस्त्रा नद्यो महीरपो वनस्पतीन्पर्वताँ अग्निमूतये।

कृशानुमस्तृन्तिष्य सधस्थ आ रुद्रं रुद्रेषु रुद्रियं हवामहे ॥ १०.०६४.०८

त्रिः सप्त सस्त्राः- बहुधा सरन्तीः । नद्यः- नदीभूताः । महीः- महतीः । अपः । वनस्पतीन्- वीरुधः । पर्वतान्- गिरीन्मेघान् वा । कृशानुम्- तनूकरणशीलम् । अग्निम्- पावकम् । अस्तृन्- शस्त्रक्षेप्तृन् देवान् । तिष्यम्- दीप्तम् । त्विष दीप्तौ । रुद्रम्- वेगाधिदैवतम् । रुद्रियम्- वेगिनम् । रुद्रेषु- रुद्रदेवताकोपासनेषु । सधस्थे- सहस्थाने । आ- आभिमुख्येन । हवामहे- आह्वयामः ॥८॥

सरस्वती सरयुः सिन्धुर्मुर्मिभिर्महो महीरवसा यन्तु वक्षणीः।

देवीरापो मातरः सूदयित्वो घृतवत्पयो मधुमन्नो अर्चत ॥ १०.०६४.०९

सरस्वती- चोदनाधिदेवता । सरयुः- सरणकुशला । सिन्धुः- स्यन्दनशीला । ऊर्मिभिः- तरङ्गैः । महो महीः- महत्यः । वक्षणीः- वहन्त्यः । अवसा- रक्षाशक्त्या । आ यन्तु- आगच्छन्तु । सूदयित्वः- प्रेरयन्त्यः । मातरः- अम्बाः । देवीरापः- दिव्या मूलशक्तिधाराः । नः- अस्मभ्यम् । मधुमत्- मधुरम् । घृतवत्- दीप्तिमन्तम् । पयः- रसम् । अर्चत- प्रयच्छन्तु ॥९॥

उत माता बृहद्दिवा शृणोतु नस्त्वष्टा देवेभिर्जनिभिः पिता वचः।

ऋभुक्षा वाजो रथस्पतिर्भगौ रणवः शंसः शशमानस्य पातु नः ॥ १०.०६४.१०

उत- अपि च । माता- देवमाता अदितिरखण्डप्रकृतिः । बृहद्दिवा- महादीप्तिः । नः- अस्माकं मन्त्रम् । शृणोतु । देवेभिर्जनिभिः- देवजनैः । पिता । त्वष्टा तनूकर्ता निमित्तकारणभूतो विष्णुः । वचः- मन्त्रान् । शृणोतु । वाजः- बली । रथस्पतिः- रथी । भर्गः- दीप्तिमान् । रणवः- रममाणः । शंसः- स्तुत्यः । ऋभुक्षाः- भासमानस्थानस्थ इन्द्रः । शसमानस्य- स्तोतुः । नः- सम्बन्धिन अस्मान् । पातु- रक्षतु ॥१०॥

रणवः संदृष्टौ पितुमाँ इव क्षयो भद्रा रुद्राणाँ मरुतामुपस्तुतिः।

गोभिः प्याम यशसो जनेष्वा सदा देवास इळया सचेमहि ॥ १०.०६४.११

संहृष्टौ- दशनि । रणवः- रमणीयः । पितुमान्- अन्नवान् । इव । क्षयः- निवासभूतः । मरुद्गणः ।
रुद्राणाम्- वेगिनाम् । मरुताम्- प्राणविशेषाणाम् । उपस्तुतिः- मन्त्रः । भद्रा- कल्याणः । देवासः-
हे देवाः । जनेषु । यशसः- कीर्तिमन्तः । स्याम- भवेम । गोभिः- तेजोभिः । स्याम । इळ्या-
वाचा । सचेमहि- सङ्गताः स्याम ॥११॥

यां मे धियं मरुत इन्द्र देवा अददात वरुण मित्र यूयम् ।

तां पीपयत पयसेव धेनुं कुविद्विरो अधि रथे वहाथ ॥ १०.०६४.१२

मरुतः- हे प्राणविशेषाः । इन्द्र- हे परमेश्वर । देवाः- हे द्योतनशीलाः । वरुण- हे ऋताधिदैवत ।
मित्र- हे प्रेमाधिदैवत । यूयम् । याम् । धियम्- बुद्धिम् । मे- मह्यम् । अददात- दत्तवन्तः । ताम् ।
धेनुम्- वत्सम् । पयसेव- क्षीरेणेव । पीपयत- आप्याययत । कुवित्- बहुवारम् । गिरः- मन्त्रान् ।
रथे अधि- रंहणप्रतीके वाहने । रथी ऋतस्य नो भवेति श्रुतेः ऋतं रथः । वहाथ- वहथ ॥१२॥

कुविद्विं प्रति यथा चिदस्य नः सजात्यस्य मरुतो बुबोधथ ।

नाभा यत्र प्रथमं संनसामहे तत्र जामित्वमदितिर्दधातु नः ॥ १०.०६४.१३

मरुतः- हे प्राणविशेषाः । कुवित्- बहुवारम् । नः- अस्मान् । सजात्यस्य- यथा बान्धव्यस्य
विषयभूतान् कुरुथ तथा । प्रति बुबोधथ- जानीथ । नाभा- यज्ञे । अयं यज्ञो भुवनस्य नाभिरिति
श्रुतेः । यत्र । प्रथमम्- मुख्यतया । संनसामहे- सङ्गच्छेमहि । तत्र । नः- अस्माकम् । जामित्वम्-
बान्धव्यम् । अदितिः- अखण्डप्रकृतिः । दधातु- प्रयच्छतु ॥१३॥

ते हि द्यावापृथिवी मातरा मही देवी देवाञ्जन्मना यज्ञिये इतः ।

उभे बिभृत उभयं भरीमभिः पुरू रेतांसि पितृभिश्च सिञ्चतः ॥ १०.०६४.१४

ते । हि- खलु । मातरा- जनन्यौ । मही- महत्यौ । देवी- देवते । यज्ञिये- पूज्ये । द्यावापृथिवी-
द्यावापृथिव्यौ । जन्मना- स्वभावेनैव । देवान्- देवताः । इतः- प्राप्तुतः । भरीमभिः- भरणशक्तिभिः ।
उभे- द्यावापृथिव्यौ । उभयम्- अभ्युदयनिःश्रेयसे । बिभृतः- धारयतः । पितृभिश्च- पूर्वपुरुषैः । पुरू
रेतांसि- प्रभूतवीर्याणि । सिञ्चतः- धर्मसन्तत्युत्पादनार्थं क्षरतः ॥१४॥

वि षा होत्रा विश्वमश्नोति वार्यं बृहस्पतिररमतिः पनीयसी।

ग्रावा यत्र मधुषु दुच्यते बृहदवीवशन्त मतिभिर्मनीषिणः ॥ १०.०६४.१५

बृहस्पतिः- मेधापालयित्री । अरमतिः- विरक्ता । पनीयसी- स्तुतिमयी । सा । होत्रा- वाग्देवी ।

विश्वम्- सर्वम् । वार्यं- श्रेष्ठं हव्यम् । अश्नोति- व्याप्नोति । मधुसुत्- माधुर्यस्त्रावकम् । बृहत्- महत् ।

ग्रावा- स्थैर्योपलक्षितमधिषवणफलकम् । यत्र । उच्यते- प्रशस्यते । तत्र । मनीषिणः- मेधाविनः ।

मतिभिः । अवीवशन्त- कामयन्ते ॥१५॥

एवा कविस्तुवीरवाँ ऋतज्ञा द्रविणस्युर्द्विणसश्चकानः ।

उक्थेभिरत्र मतिभिश्च विप्रोऽपीपयद्गयो दिव्यानि जन्म ॥ १०.०६४.१६

एव- इत्थम् । तुवीरवान्- बहुमन्त्रयुक्तः । ऋतज्ञाः- धर्मज्ञः । द्रविणस्युः- दैवसम्पत्कामः ।

द्रविणसश्चकानः- मर्त्यसम्पत्कामः । विप्रः- मेधावी । कविः- क्रान्तदर्शी । गयः- अग्नेः सद्गभूतः ।

अत्र । उक्थेभिः- मन्त्रैः । मतिभिश्च- मननैश्च । दिव्यानि जन्म- देवान् । अपीपयत्-

अवर्धयत् ॥१६॥

एवा लुतेः सूनुरवीवृधद्वो विश्व आदित्या अदिते मनीषी ।

ईशानासो नरो अमर्त्येनास्तावि जनो दिव्यो गयेन ॥ १०.०६४.१७

पूर्वं व्याख्यातम् ॥१७॥